

Микола ЛИТВИН

доктор історичних наук, професор,

завідувач відділу «Центр дослідження українсько-польських відносин»

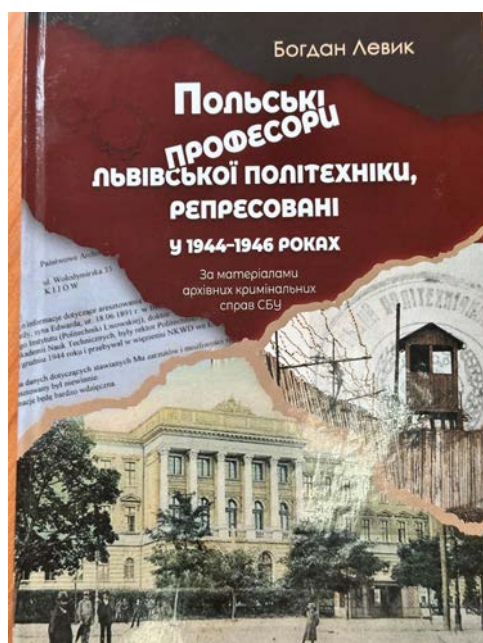
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича Національної академії наук України

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1010-2329>

e-mail: lytvynmr@gmail.com

**Микола Литвин. [Рец.]: СТАЛІНСЬКІ РЕПРЕСІЇ ПРОТИ
НАУКОВОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ТА МОЛОДІ ЛЬВОВА [на кн.]:
Левик Богдан. Польські професори Львівської політехніки,
репресовані у 1944–1946 роках. За матеріалами архівних
кримінальних справ СБУ. Львів: «Сполом», 2024. 248 с.;
Левик Богдан. Антирадянські підпільні студентські групи
у Львівській політехніці в повоєнні роки. За матеріалами
Галузевого державного архіву Служби безпеки України.
Львів: «Сполом», 2024. 212 с.**

У новій книзі критично проаналізовано слідчо-кримінальні справи та оперативні матеріали з неопублікованих фондів Галузевого державного архіву Служби Безпеки України, які дають змогу по-новому реконструювати репресивну політику сталінської влади проти поляків після Другої світової війни у західних областях України. Зазначений процес проаналізовано на прикладі трагедії вчених Львівського політехнічного інституту у перші повоєнні роки. Документи дають підставу ствердити справжні причини і наслідки кримінальних переслідувань опонентів більшовицького режиму, а також долі конкретних арештантів у численних катівнях НКДБ-НКВС УРСР та СРСР, наприклад у спецтаборі № 0310 у тогочасній Ворошиловградській області. Матеріали спецслужб вдало доповнюють віднайдені автором відомості з Державного архіву Львівської області та Архіву Національного університету «Львівська політехніка». У книзі показано процес, як довоєнна Львівська політехніка у 1944 р. перетворилась на радянську кузню інженерів, архітекторів, будівельників, конструкторів, технологів, агрономів і лісівників, які за задумом тоталітарної влади мали забезпечити виконання п'ятирічних планів Компартії, застосовуючи знання основ марксизму-ленінізму про економіку та суспільні відносини. Стверджено, що перший повоєнний склад Політехнічного інституту був представлений насамперед поляками, які погано знали українську та російську мови, не сприймали основи марксизму-ленінізму, у 1941–1944 рр. перебули нацистську окупацію, не знали радянських вимог до викладання різних дисциплін, особливо соціогуманітарних, нерідко проявляли антирадянські настрої і публічні висловлювання, а головне – мали надію на тимчасовість цієї суспільно-політичної ситуації, вірили у повернення Львова до звільненої Польщі. Чи не тому за завдан-



ням партійно-державного апарату спецслужби УРСР отримали завдання побороти не лише український, але й польський націоналізм, нейтралізувати неблагонадійних громадян та загалом антирадянщину. Репресивні заходи (арешти, допити, депортації до трудових таборів тощо) щодо тогочасного професорсько-викладацького складу, студентів інституту здійснювали представники Народного комісаріату державної безпеки (НКДБ; насамперед 2-го контррозвідального управління), Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС), СМЕРШу, органів прокуратури УРСР та СРСР.

Зацікавлять читачів також сюжети про особливості радянзації краю у 1939–1941, 1944–1946 рр., агентурно-оперативної роботи структур НКДБ щодо польської інтелігенції, заходи влади стосовно відновлення навчального і науково-дослідного процесу у Львівському політехнічному інституті, аналіз кадрових трансформацій у ньому (скерування владою викладачів та абітурієнтів із східних областей України, а також Росії, лояльних до нової влади). Подано загальну інформацію про інші тогочасні вищі навчальні заклади Львова, як-от університет, медичний, ветеринарний, педагогічний, вчительський інститути, інститут радянської торгівлі, консерваторію.

У новій книзі подано матеріали про численні кадрові призначення. Зокрема, наведено матеріал про новопризначених у серпні 1944 р. деканів, а саме проф. Вітольда Ауліха (механічний факультет), проф. Станіслава Фрізе (електротехнічний факультет), проф. Емілія Лазорика (архітектурний факультет), проф. Казимира Зіпсера (дорожньо-будівельний факультет), проф. Болеслава Свентоховського (сільськогосподарський факультет), проф. Олександра Козіковського (лісовий факультет). Начальником відділу кадрів та спецбюро призначили спеціаліста, який

прибув з Москви. Без вступних екзаменів впродовж року на навчання зараховували демобілізованих військових 1919–1929 рр. н. До інституту також перевели частину студентів з Київського і Харківського університетів. Випускників-відмінників шкіл зараховували на перший курс автоматично. Студенти проходили військову підготовку, після чого отримували звання лейтенанта запасу. Викладачів та студентів партійні комітети зобов'язували збирати кошти на допомогу Червоній Армії, побудову танкової колони та ескадрильї літаків «Радянський Львів». У цей час на території інституту відкрито магазин, де отоварювалися продовольчі картки, перукарню, шевську майстерню (там ремонтували гумові калоші) тощо.

Найбільше уваги автор приділив долям репресованих професорів Львівської політехніки. Зокрема, у січні 1945 р. арештовано велику групу польських вчених. Серед них – В'ячеслав Герман, бригадний генерал підпільної Армії Крайової (АК), професор Львівської політехніки та ветеринарного інституту, який вважав що радянська влада – тимчасове явище в Галичині. Арештовано також завідувача кафедри опору матеріалів та гідромеханіки Львівського політехнічного інституту Володимира Бужинського, уродженця Перемишля, учасника радянсько-польської війни 1920 р., симпатика АК, якого відправлено до внутрішньої тюрми № 1 у Львові по вул. Сталіна, 1. Тоді ж заарештовано завідувача кафедри органічної хімії інституту, професора Едварда Сухарду, який відмовився читати лекції українською мовою і вмовляв поляків не виїжджати зі Львова до Польщі. Йому висунуто звинувачення за такими статтями: зрада батьківщини і підготовка до контрреволюційних дій Кримінального кодексу УРСР. Однак йому вдалося звільнитися з тюрми і виїхати до Польщі.

Реконструйовано складну долю завідувача кафедри теорії електротехніки, професора Станіслава Фрізе, якого запідозрено в антирадянській пропаганді та агітації. Після годинного допиту його відправлено до тюрми, а згодом спеціального табору в місті Краснодоні Ворошиловградської області. У 1946 р. професор виїхав до Польщі (м. Глівіце), очолив кафедру основ електротехніки Шльонської політехніки. До речі, серед учнів професора був майбутній ректор Львівського політехнічного інституту (1953–1963) Микола Максимович. У книзі репродуковано фрагменти слідчої справи, зокрема протоколи допиту, анкети арештованого, постанову слідчого, статті про вченого у львівських газетах.

Серед репресованих виявився також асистент кафедри фізичної і колоїдної хімії Казимир Пфіцнер, якого звинувачено у співпраці з нацистськими окупантами (мав приватний магазин скла від німецької фірми). Йому інкриміновано злочин «зрада батьківщині цивільною особою», отже, він провів пів року у спецтаборі у Краснодоні.

Зазнали поневірянь завідувач кафедри захисту лісів, професор Олександр Козіковський, його син Казимир, викладач лісного факультету і донька – Софія Козіковська, асистент інституту. Професор був добре знаний у науковому світі: мав відрядження в Чехословаччині, Італії, Німеччині, Швейцарії, Австрії, Швеції, був делегатом з'їзду лісників та бджолярів у Німеччині, володів польською, німецькою, французькою, англійською, чеською і російською мовами. Родина професора відбувала покарання у тюрмі та вже згаданому спецтаборі.

Тоталітарна влада позбавила роботи Тадея-Францішека Кушинського, багатолітнього професора кафедри хімічних технологій, декана хімічного факультету, знаного спеціаліста з корозії металів, виготовлення сталі, переробки нафти. Після допитів у спецтаборі дорогою до Львова важкохворий професор помер. У книзі подано світлина слідчої справи завідувача кафедри будівельних конструкцій, професора Еміля Лазорика, якого в час «возз'єднання» краю було навіть обрано депутатом Львівської міської ради народним депутатом. На четвертий день перебування у Краснодонському таборі у лютому 1945 р. помер від паралічу серця. Рідних про смерть не повідомлено.

«Злочинцем» сталінська влада визнала також у грудні 1944 р. Вітольда Мінкевича, довосного декана архітектурного факультету (1927–1928), ректора (1930–1931) політехніки, активіста «Ротарі-клубу», проектанта низки житлових будинків, Празького кредитного банку, віктаря костелу Марії Магдалини, головного віктаря і амвону Вірменського собору, водонапірної вежі на вул. Пасічний тощо. Щоправда, він саботував викладання українською мовою, якою добре володів. Після допиту у січні 1945 р. його скеровано до внутрішньої тюрми у Львові (вул. Лонцького), а згодом етаповано у спецтабір. 1946 р. він виїхав до Польщі, спершу до Кракова, а потім до Гданська, де разом з львівськими професорами створив кафедру монументального будівництва.

Автор книги Б. Левик розкрив зміст слідчо-кримінальної справи на доцента кафедри опору матеріалів та гідромеханіки Мар'яна Януша, якого звинувачено у підтримці АК. Завідувача кафедри загальної хімії, професора Едвіка Плажека звинувачено у співпраці з німцями, саботажі переходу викладання з польської на українську та російську мови; його теж відправлено на шість місяців до Краснодонського табору.

Завідувача кафедри механізації сільського господарства Мар'яна Брулінського у січні 1945 р. теж звинувачено у злочині, встановлено, що у період гітлерівської окупації він мав приватний млин, за аренду якого сплачував кошти (натурплатою) німецькій фірмі. У книзі наведено матеріали зі справи лаборанта кафедри опору матеріалів Збігнєва Новацького, який був арештований серед перших у політехніці; 1952 р. він помер на восьмому році ув'язнення у таборі селища Спаське (Естонія).

Документи слідчої справи на завідувача кафедри залізничного господарства Яна Домашевського засвідчують зв'язки його родини з АК. Звинувачений сталінською владою викладач помер у таборі 1947 р. на півночі СРСР; дружину депортовано до Польщі.

У рецензованій роботі автор пише також про перші хвили депортацій поляків зі Львова, зокрема у травні-червні, жовтні 1945 р. До третьої групи (червень 1946 р.) ввійшли науковці, яких звільнили зі спецтабору № 0310 у Ворошиловградській області. У Львові залишилося дуже мало польської професури, серед них Вітольд Артурович Ауліх, 1898 р.н., син якого – кандидат історичних наук Вітольд Ауліх, згодом став відомим археологом, дослідником княжого Галича; тривалий час працював старшим науковим співробітником відділу археології Інституту суспільних наук АН УРСР. Його дружина, кандидат філологічних наук Уляна Єдлінська стала співукладачем тритомного академічного польсько-українського словника.

Рецензована робота містить не лише унікальні світлини, але й перелік архівних справ на репресованих викладачів, бібліографію проблеми (у ній, щоправда, є неточності. У додатку подано: іменний покажчик, давні й нинішні назви вулиць; список 244 поляків, кримінальні справи яких вдалося віднайти Б. Левику; текст окремих статей Кримінального кодексу УРСР 1927 р.; розпорядок дня та продовольче меню в'язнів і сторожових собак у сталінських таборах.

У наступній книзі «Антирадянські підпільні студентські групи у Львівській політехніці в повоєнні роки...» висвітлено роботу каральних органів сталінського режиму в Львівському політехнічному інституті й вперше подано прізвища організаторів та членів п'яти антирадянських груп студентів у зазначеному закладі. Читачам буде цікаво ознайомитися з протоколами обшуків та допитів підозрюваних і звинувачених (здебільшого безпідставно) в антирадянській діяльності та «державній зраді». Автор насамперед проаналізував матеріали НКДБ-МДБ-КДБ УРСР, з Галузевого державного архіву СБУ, а також державного архіву УСБУ у Львівській області, які ще не систематизовані.

Розкриває книгу нарис про «Загін юних повстанців», діяльність якого проаналізована в чотирьох томах справи, по якій проходили студенти Андрій Кушка, Микола Білий, Петро Мельник, Володимир Шах, Іван Пужак, Іван Шередько, Юрій Мельник, заарештовані у квітні 1952 р. Матеріали справи засвідчують, що організатором зазначеної структури став Андрій Кушка (псевдонім «Тигр»). Завдяки йому та побратимам членам групи вдалося написати, виготовити та поширити у 1950–1951 рр. тисячі антирадянських листівок. Молоді люди підтримували контакти з членами ОУН, які передали їм чимало антирадянської літератури. Членам організації військовий трибунал оголосив вироки: 25 років у виправно-трудових таборах, позбавлення прав на 5 років, конфіскацію особистого майна.

Наступний розділ книги присвячений аналізу кримінальної справи № 12001, в якій розкрито діяльність антирадянської групи студентів у 1948–1949 рр. Зокрема, Мирослава Пакоша звинувачено у зраді батьківщини та участі в контрреволюційній організації. Юнак поширював серед студентів брошури українського підпілля «Універсал», «Українська головна визвольна рада», «Донощик», «Український народ» тощо. По цій справі відбули покарання 6–7 років також Василь Гамула, Остап Задороний, Емілія Пристайко.

Третій розділ праці розкриває діяльність антирадянської групи, до якої входили у 1949–1950 рр. студенти Василь і Григорій Дармограй, Євстахій Медвідь, Мирослав Строцький, школяр Богдан Чура, Матеріали слідства засвідчили, що Василь Дармограй поширював брошуру «Чому повстання 1648 р. було переможене?», журнал «Ідея і чин», бофони українського підпілля. Інший член групи Ярослав Медвідь поширював біля Святоюрського собору націоналістичні листівки «До селян», «Школярам». Члени групи відбули покарання в таборах Казахстану.

У четвертому розділі розкрито долю ще однієї антирадянської групи, що діяла у 1952 р. у складі шести осіб, яких звинувачено у зраді батьківщини, шкідництві з контрреволюційною метою і тероризму. Члени групи на горищі гуртожитку переховували резинове кліше, яке використовували для виготовлення листівок «Воля народів...». У студентів вилучено також брошури «Програма ОУН», «Революційні пісні», «Юрко Березинський», «20-річчя ОУН», «Підсумки успіхів нашої національно-визвольної боротьби», «Україна помирає – хто винен в тому», «За що бореться

УПА», «Листівки до українців» тощо. Обвинувачуваний Василь Бучко під час допиту у внутрішній тюрмі вистрибнув з вікна третього поверху, поламав ноги, руки і хребет, але не загинув; у наступні дні від нього знову почали вимагати давати покази, здебільшого вночі. Члени групи поширювали листівки в студентських гуртожитках, на міській виставці, біля бібліотек політехніки та Академії наук, приміщенні університету, педагогічного та медичного інститутів. Окремі листівки виготовлялися російською мовою, насамперед для студентів зі східних областей України. Нерідко листівки поширювали в коробках цигарок «Казбек» Харківської тютюнової фабрики. Члени групи відбули покарання в Іркутській області, Казахстані тощо.

П'ятий розділ книги розкриває матеріали слідчої справи (4 томи, загалом 1 375 стор.) про діяльність 1949 р. антирадянської молодіжної націоналістичної організації «Союз єврейської молоді» серед студентів політехніки. Її члени Фелікс Бергер, Марія Рабінович, Леонід Резніков, Ізмаїл Драк, Михайло Шельц, Ізраїль Усач друкували та поширювали серед молоді антирадянські листівки, в яких закликали до об'єднання всіх євреїв задля побудови єврейської держави, легального та нелегального виїзду з СРСР в Ізраїль, вивчення івриту, культури та історії. Майже всі члени організації (уродженці Одеси, Києва, Кам'янець-Подільського, Житомирщини, Вінниччини, Херсонщини, Білорусі) засуджені на 8–10 років виправно-трудова таборів (Магадан, Братськ тощо). Насамкінець відзначимо світлина донедавна секретних документів спецслужб, оригінальні додатки книги, в яких подано прізвища працівників силових структур, причетних до репресій; перелік вулиць з тогочасними та нинішніми назвами; іменний покажчик. З останнього можна довідатися, що книги Івана Крип'якевича «Історія української культури», «Велика історія України» трактувалися сталінською владою як націоналістичні й зберігалися у спецфондах бібліотеки.

Можемо лише пожалкувати, що рецензовані роботи вийшли малим накладом (30 прим.) і їх немає в більшості бібліотек Львова. Бажаємо автору продовжити пошукову працю в архівах і бібліотеках України та зарубіжжя; матеріали окремих розвідок рекомендую об'єднати в узагальнюючій праці, яку видати не лише українською, але й польською мовами.

Mykola LYTVYN

Doctor of Historical Sciences (Dr hab. in History), Professor,

Head of the Department "Center for Ukrainian-Polish Relations Research"

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies National Academy of Sciences of Ukraine

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1010-2329>

e-mail: lytvynmr@gmail.com

Mykola Lytvyn. [Review]: Stalin's Repressions Against Scientific Intelligentsia and Youth of Lviv [in Ukrainian]: Levyk Bogdan. Polish professors of Lviv Polytechnic repressed in 1944-1946. Based on the materials of archival criminal cases of the Security Service of Ukraine. Lviv: Spolom, 2024. 248 p.; Levyk Bohdan. Anti-Soviet underground student groups at Lviv Polytechnic in the postwar years. Based on the materials of the Branch State Archive of the Security Service of Ukraine. Lviv: Spolom, 2024. 212 s.